

Rákosník ostřicový (*Acrocephalus paludicola*) a jeho rozlišení od rákosníka proužkovaného (*Acrocephalus schoenobaenus*)

Separation of Aquatic Warbler (*Acrocephalus paludicola*) from
Sedge Warbler (*Acrocephalus schoenobaenus*)

Jaroslav Klápště & Josefa Klápšťová

Masarykova 591, 468 22 Železný Brod

Úvod

Rákosník ostřicový (*Acrocephalus paludicola*) je jedním z jedenácti druhů rákosníků rodu *Acrocephalus* v západní Palearctidě. Patří mezi vzácné a mizející druhy. Je veden jako bezprostředně ohrožený druh v Červeném seznamu Evropy. U nás se vyskytuje pravidelně, ale vzácně v době tahu. Je neobyčejně plachý. V přírodě se nedá obvykle pozorovat po dost dlouhou dobu na to, aby mohl být spolehlivě určen. Je podobný rákosníku proužkovanému (*Acrocephalus schoenobaenus*), s kterým je při pozorování možná záměna. Při určování se musí postupovat s maximální odpovědností a je nutné zaznamenat všechny rozlišovací charakteristiky. Protože se ho v přírodě jen zřídkakdy podaří pozorovat a určit pro jeho obrovskou plachost, začal být častěji zjišťován až po zavedení japonských ornitologických sítí. Tak tomu bylo jinde v Evropě i u nás. Přesto u nás bylo okroužkováno v letech 1934 – 2002 jenom 147 rákosníků ostřicových (CEPÁK & ŠKOPEK 2004).

V přírodě se dá nejlépe pozorovat na hnízdišti. Jen málo ornitologů mělo příležitost studovat ho podrobně.

V tomto příspěvku je popsán recentní odchyt rákosníka ostřicového na Jičínsku a rozlišovací znaky v přírodě i v ruce u dvou podobných druhů – rákosníka ostřicového a rákosníka proužkovaného.

Odchyt rákosníka ostřicového

Dne 6. září 2004 jsme dopoledne chytali ptáky na kroužkování v rákosinách rybníku Zrcadlo u obce Mlýnec (50.19 N 15.14 E) nedaleko Kopidlna na Jičínsku (kvadrát 5657). Chytali jsme celkem 49 ptáků ve 12 druzích. Byl mezi nimi i budníček větší (*Phylloscopus trochilus*), který měl neobvykle černohnědé nohy. O něm referujeme v jiném samostatném příspěvku (KLÁPŠTĚ & KLÁPŠŤOVÁ 2004).

Jedním z prvních ptáků, kteří se chytili hned ráno po rozbřesku, byl vzácný rákosník ostřicový. Chytil se v nejspodnější kapse nárazové sítě umístěné blízko louky, kde bylo rákosí prorostlé travinami. Byl určen ihned, jak byl spatřen chycený v síti. Byl takový, jak ho známe z kvalitních vyobrazení v PALMENTER & BYERS (1991) a SVENSSON & GRAND (1999). Po vyproštění pak byl s těmito ilustracemi také ještě přímo srovnáván. V ruce je rákosník ostřicový snadno určitelný.

Velice zřejmé bylo nejen charakteristické zbarvení hlavy, ale také kontrastní, velice výrazné pruhování hřbetu, kostřece a vrchních krovek ocasních. Hodně nápadná byla struktura ocasu se stupňovitými, úzkými a zašpičatělými pery. Ocasní pera měla olivový nádech. Měla tmavé černé ostny a střed per podél každého ostnu.

Rákosník byl určen jako tohoroční pták (juvenil, 1K) podle černých skvrn na jazyku, nesešlapaných chodidel, rezavé skvrny na čele a „zlatého“ nádechu opeření, hlavně boků a spodní strany bez proužků. Pták byl okroužkován (kroužek TC 17004) a proměřen: křídlo 59,5 mm, ocas 46 mm, šířka centrálních per uprostřed 5,5 mm, stupňovitost ocasu 11 mm. Potom byl vyfotografován samostatně a pro srovnání také společně s rákosníkem proužkováním.

BALDWIN et al. (1931) definují stupňovitost ocasu („*graduation of tail*“) jako vzdálenost od vrcholu nejkratšího (krajního) ocasního pera k vrcholu nejdelšího pera (středního) na zavřeném ocasu. U rákosníka ostřicového je stupňovitost ocasu nápadná a výrazná v rozmezí 8 – 12 mm (SVENSSON 1992).

Po vypuštění jsme ptáka pozorovali dalekohledy Zeiss 10 x 40. Odlétající rákosník ostřicový vypadal jako pták na ilustraci v HARRIS et al. (1990, s. 177). Kontrastní zbarvení hřbetu i tvar ocasu byly zřejmé. Po dosednutí rychle zmizel a nebyl už znovu pozorován.

Nebylo to poprvé, kdy byl tento druh na rybníku Zrcadlo odchyten. ŠOLTYS (in litt.) chytil a kroužkoval rákosníka ostřicového na této lokalitě dne 28. dubna 2002.

Jeden z nás (Jaroslav) má dřívější osobní zkušenost s odchycem tohoto druhu. Dne 3. srpna 1968, tři týdny před tím, než emigroval do Austrálie, chytil a kroužkoval rákosníka ostřicového v rákosinách při jižním břehu rybníku Žabakor u obce Březina (50.33 N 15.02 E) na Mnichovohradištsku (kvadrát 5456). Pták byl po okroužkování (kroužek M 558107) porovnáván s rákosníkem proužkováním a spolu s ním černobíle fotografován. Všechny identifikační charakteristiky byly posouzeny, včetně velké stupňovitosti ocasu s velmi úzkými ocasními pery, charakteristického zbarvení hlavy, kontrastního pruhování hřbetu, kostřece a vrchních krovek ocasních.

Mezi některými ornitology je mylná představa, že rákosník ostřicový je v podstatě „rákosník proužkový s výrazným světlým pruhem na temeni hlavy“. Že tomu tak není, uvádějí následující popisy obou druhů. Hlavními prameny jsou BAKER 1997, ALSTRÖM & COLSTON 1991, CRAMP 1992, BEAMAN & MADGE 1998.

Popis *Acrocephalus paludicola*

Obě pohlaví rákosníka ostřicového mají stejnou velikost a zbarvení. Celková délka je 11,5 – 13 cm, rozpětí křídel 16,5 – 19,5 cm, křídlo 57 – 68 mm, ocas 43 – 50 mm. Rákosník ostřicový má nejvýrazněji pruhovanou hlavu ze všech palearktických rákosníků. Má černé temeno s ostře ohraničeným světlým – žlutavým nebo světle hnědožlutým úzkým pruhem uprostřed. Široký žlutavý nadoční proužek je mírně zahnutý dolů. Prostor mezi zobákem a okem (uzda) je obvykle světlý – špinavě hnědožlutý, někdy šedavý. Jen někteří

adulti mají také tmavší uzdičku (oční proužek), stejně jako rákosník proužkovaný. Juvenilové mají uzdičku vždy světlou. Hřbet a záda mají kontrastní černé pruhování, které je i na kostřeci a vrchních krovkách ocasních. Uprostřed hřbetu je pruh široký a na stranách jsou výrazné světlé hnědožluté pruhy, označované často jako „šle“ nebo „tygří pruhy“. Je to jeden z důležitých znaků pro tento druh. Ocas je zřetelně stupňovitý a ocasní pera (rectrices) jsou úzká a zašpičatělá. HARRIS et al. (1990) ho v tomto smyslu srovnávají s exotickým vlhovcem – bobolinkem kanadským (*Dolichonyx oryzivorus*), který má ovšem ještě výrazněji zašpičatělá ocasní pera. (Tento druh patří v Americe k nejdále migrujícím pěvcům. Zimuje v severní Argentině.)

Adult má prsa a boky jemně, ale výrazně čárkované. Celkové zbarvení je „šedší“, než u mladých ptáků. V létě a na podzim má opotřebované opeření. K částečnému přepeřování dochází už koncem léta. Křídelní letky a ocasní pera přepeřuje až v zimovišti.

Juvenil má na jazyku dvě černé skvrny, na čele nad zobákem malou rezavou skvrnu („bronzovou“, jak uvádí HARRIS et al. 1990). Jeho opeření má rezavožlutý nádech. Spodní strana je obvykle bez pruhování, nebo je pruhování jen na stranách prsou nevýrazné.

Neopeřené části:

Oko je hnědé až tmavě hnědé. Zobák – horní čelist tmavě rohově hnědá až černohnědá, hrany a dolní čelist tělové s růžovým nebo žlutým nádechem. Špička dolní čelisti rohově hnědá nebo šedohnědá. Uvnitř rozevřeného zobáku (vnitřek horní čelisti zobáku a patro) žlutý (méně oranžový, než u rákosníka proužkovaného). Nohy (běhák a prsty) růžově masové, drápky světlehnědé nebo špinavě žlutohnědé.

Popis *Acrocephalus schoenobaenus*

Obě pohlaví jsou zbarvena stejně. Adultní opeření se liší od juvenilního. Rozdíly pohlaví jsou v délce křídla a ocasu. Samci mají v průměru delší křídlo a ocas. Celková délka je 11,5 – 13 cm. Rozpětí křídel 17 – 21 cm. Křídlo samci 65 – 74 mm, samice 59 – 67 mm. Ocas samci 42 – 52 mm, samice 39 – 49 mm.

Adult má čelo a temeno olivově hnědé s nepravidelnými matně černými proužky. Strany temene jsou často celé černé. Nadoční proužek je výrazný, dlouhý a rovný. Je obvykle krémově žlutý, nejširší je hned za okem. Uzda je tmavě šedá nebo tmavě šedohnědá, někdy jemně krémově skvrnitá. Příušní je tmavě hnědé nebo hnědočerné, jemně světle pruhované. Tvoří za okem tmavý proužek. Hřbet a záda jsou olivově hnědé s tmavě šedohnědými až černohnědými centry per, což vypadá jako nevýrazné rozpité pruhování. Dolní záda, kostřec a vrchní krovky ocasní jsou hnědé s rezavým nádechem nebo kaštanové a obvykle zcela bez pruhů. Někdy je pruhování na vrchních krovkách ocasních (ale méně výrazné, než u rákosníka ostřicového). Ocasní pera jsou širší a mají nevýrazné zaostření. Stupňovitost ocasu je 4 – 8 mm. Brada, hrdlo, prsa a břicho jsou krémově bílé. Strany prsou, boky, lýtka a spodní krovky ocasní jsou krémově světle hnědé.

Neopeřené části:

Oko tmavě žlutohnědé, šedohnědé až rezavě hnědé. Zobák černohnědý nebo černý. První polovina hrany od kořene a první polovina dolní čelisti

růžovožlutá, tělově žlutá nebo rezavě žlutá. Vnitřek horní čelisti a patro světle oranžové, žlutooranžové nebo jasně oranžové. Noha (běhák a prsty) žlutavě šedohnědá, šedá se žlutým nebo tělovým odstínem, modrošedá nebo matně břidlicově šedá, chodidla špinavě žlutá.

Juvenil má teplejší a „žlutější“ odstíny. Černé pruhování na temeni a hřbetu je ostřejší než u adulta. Strany prsou jsou s jemným tmavě šedým nebo černavým tečkováním, což tvoří jakýsi „náhrdelník“. Někdy je tečkování naznačené jen nevýrazně, ale jen vyjíměčně chybí úplně. V mezích variability mají někteří mladí ptáci světlejší pruh na temeni a tím se podobají rákosníku ostřicovému.

Neopeřené části:

Oko je hnědé nebo tmavě hnědé. Zobák – horní čelist tmavě rohově hnědá nebo tmavě šedobéžová s odstínem růžové směrem ke kořenu zobáku, spodní čelist rezavě tělová nebo tělově žlutá se žlutými hranami a trochou tmavé na špičce zobáku. Vnitřek horní čelisti a patro oranžově žluté. Tmavé skvrny na jazyku jsou až do podzimu. Nohy hnědé se žlutým odstínem.

Diskuze

Rákosník ostřicový je nejvzácnějším tažným zpěvným ptákem v Evropě. Hnízdí od severovýchodního Německa na východ – v Polsku, Litvě, Bělorusku, Ukrajině a dále na východ až do západní Sibíře po řeku Ob. Z mnoha hnízdišť vymizel úplně. Na hranicích svého areálu hnízdí ostrůvkovitě. Ve všech známých hnízdištích stále ubývá. Hnízdí také v Maďarsku, a jenom tam zaznamenali jeho vzestup. Hnízdí tam 400 – 420 párů.

Bagna Biebrzańskie je lokalita v severovýchodním Polsku, kde se vyskytuje nejpočetněji. Ve světě je tato lokalita známá jako Biebrza Valley, nebo Biebrza Marches National Park. Uváděný počet ptáků, kteří zde hnízdí, se různí. Podle nejposlednějších výzkumů tam bylo zaznamenáno 2041 – 2082 samců / párů, v celém Polsku pak 2900 – 2950 samců / párů (TOMIA-LOJČ & STAWARCZYK 2003).

Zimoviště je málo známé. Zimní výskyty jsou až ze západní Afriky – Senegalu, Mauretánie, Mali a Ghany. Migrující ptáci jsou pravidelně zjišťováni ve střední Evropě, v deltě Rýna, v Belgii, jižní Anglii, Francii a Španělsku – a také v Bulharsku. Méně častí jsou ve Skandinávii, Finsku, Irsku a ve Středomoří.

MARCHANT in WERNHAM et al. (2002) zdůrazňuje, že většina záznamů rákosníka ostřicového je od ptáků chycených kroužkovateli a jinak nepozorovaných, takže kroužkování má velkou cenu při zjišťování výskytu tohoto druhu. Do r. 1997 bylo v Británii a Irsku okroužkováno celkem 685 rákosníků ostřicových, z kterých je jen jeden místní retrap. Dne 25. srpna 1990 byli v jižní Anglii chyceni dva rákosníci ostřicoví, kroužkování v Polsku jako pulli. Za stejnou dobu bylo označeno 603858 kusů rákosníků proužkovaných. Z Afriky na jih od Sahary je z nich 115 ZZH, včetně 92 ze Senegalu.

Z devíti chycených rákosníků ostřicových u města Zaragoza v povodí Ebro ve Španělsku měl jeden z nich hmotnost 18,5 gramů. MEAD (1970) věří, že tento jedinec by byl schopen přeletět Saharu v jednom zátahu.

Jedním z nejdůležitějších rozeznávacích znaků rákosníka ostřicového v ruce (a částečně i v přírodě) je jeho velká a nápadná stupňovitost ocasu s úzkými a zašpičatělými rýdovacími pery. Kupodivu ve „Fauně“ (HUDEC 1983) ani v odstavci „Popis“, ani v odstavci „Poznávání v přírodě“ to není vůbec zmíněno.

Souhrn

Tento příspěvek popisuje rozdíly v opeření rákosníka ostřicového a rákosníka proužkovaného. Je zdůrazněno, že oba druhy jsou podobné a špatné určení při pozorování v přírodě je možné. Zvláště juvenil rákosníka proužkovaného může být zaměněn s rákosníkem ostřicovým. Rákosník ostřicový je velice plachý a obyčejně dovolí pozorování jen po velmi krátkou dobu.

Summary

This contribution describes differences in plumages of the Aquatic Warbler and the Sedge Warbler. It is stressed that both species are similar and wrong identification is possible, when observed in the wild. Especially the first year Sedge Warbler can be confused with the Aquatic Warbler. The Aquatic Warbler is very shy and usually allows observations for only a very short time.

Literatura

- ALSTRÖM P. & COLSTON P., 1991: A Field Guide to the Rare Birds of Britain and Europe. *HarperCollins, London.*
- BAKER K., 1997: Warblers of Europe, Asia and North Africa. *Christopher Helm, London.*
- BALDWIN S.P., OBERHOLSER H.C. & WORLEY L.G., 1931: Measurements of birds. *Scientific publications of the Cleveland Museum of Natural History, 2: 1-165.*
- BEAMAN M. & MADGE S., 1998: The Handbook of Bird Identification for Europe and the Western Palearctic. *Christopher Helm, London.*
- CEPÁK J. & ŠKOPEK J., 2004: Zpráva Kroužkovací stanice Národního muzea Praha za rok 2002. *Zprávy ČSO, 58 Appendix: 1-24.*
- CRAMP S.ed., 1992: The Birds of the Western Palearctic, Vol. 6. *OUP, Oxford.*
- HARRIS A., TUCKER L. & VINICOMBE K., 1990: The Macmillan Field Guide to Bird Identification. *Macmillan, London.*
- HUDEC K., 1983: Fauna ČSSR, Ptáci – Aves 3 / 1. *Academia, Praha.*
- KLÁPŠTĚ J. & KLÁPŠŤOVÁ J., 2004: Zbarvení nohou a kritéria pro identifikaci budníčka většího (*Phylloscopus trochilus*). *Zprávy ČSO, 59: 48-49.*
- MEAD C., 1970: Aquatic Warbler (*Acrocephalus paludicola*). *Birds of the World 3 (7): 2094-5.*
- PARMENTER T. & BYERS C., 1991: A Guide to the Warblers of the Western Palearctic. *Bruce Coleman, Uxbridge.*
- SVENSSON L., 1992: Identification Guide to European Passerines. *Author, Stockholm.*
- SVENSSON L. & GRANT P.J., 1999: Collins Bird Guide. *HarperCollins, London.*
- TOMIALOJČ L. & STAWARCZYK T., 2003: Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. *PTPP „pro Natura“, Wrocław.*

WERNHAM C., TOM M., MARCHANT J., CLARK J., SIRIWARDENA G.
& BAILLIE S. (eds), 2002: *The Migration Atlas: Movements of the
Birds of Britain and Ireland*. T. & A.D. Poyser, London.

ISBN 80-86046-72-9